

Elżbieta Zuzńska-Żyśko

Procesy metropolizacji

Teoria i praktyka

Procesy metropolizacji

Teoria i praktyka

Elżbieta Zuzańska-Żyśko

Procesy metropolizacji

Teoria i praktyka

Projekt okładki i stron tytułowych **Joanna Gwis**
Ilustracja na okładce **Getty Images**
Menedżer Pionu Wydawniczego **Emilia Leśniewska**
Wydawca **Katarzyna Włodarczyk-Gil**
Redaktor prowadzący **Renata Ziółkowska**
Redaktor **Krystyna Wojtala**
Produkcja **Mariola Grzywacka**
Skład i łamanie **Dariusz Ziach**

Współpraca reklamowa: reklama@pwn.pl

Specjalista ds. Kluczowych Klientów **Agnieszka Borzęcka** (Agnieszka.Borzecka@pwn.pl)

Recenzent **prof. dr hab. Wiesław Maik**

Publikacja współfinansowana przez Uniwersytet Śląski w Katowicach

Publikacja została dofinansowana ze środków projakościowych Krajowego Naukowego Ośrodka Wiodącego (KNOW) otrzymanych przez Centrum Studiów Polarnych Uniwersytetu Śląskiego

Książka, którą nabyłeś, jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, abyś przestrzegał praw, jakie im przysługują. Jej zawartość możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym. Ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A kopiując jej część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy cudzą własność i prawo
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

Copyright © by Wydawnictwo Naukowe PWN SA
Warszawa 2016

ISBN 978-83-01-18500-8

Wydanie I

Wydawnictwo Naukowe PWN SA
02-460 Warszawa, ul. Gottlieba Daimlera 2
tel. 22 69 54 321, faks 22 69 54 288
infolinia 801 33 33 88
e-mail: pwn@pwn.com.pl
www.pwn.pl

Druk i oprawa: Pabianickie Zakłady Graficzne SA

Spis treści

1. Wprowadzenie	7
1.1. Założenia badawcze – przedmiot i cel pracy	10
1.2. Zakres przestrzenny	14
1.3. Materiały źródłowe	16
1.4. Metody badawcze	17
2. Pojęcie metropolizacji w literaturze przedmiotu	21
2.1. Przestrzenny wymiar metropolizacji	32
2.2. Funkcjonalny wymiar metropolizacji	40
2.3. Sieciowy wymiar metropolizacji	45
2.4. Metropolizacja w Polsce	48
2.4.1. Kształtowanie podstaw teoretycznych	48
2.4.2. Uwarunkowania gospodarcze procesu metropolizacji w Polsce	52
2.4.3. Metropolizacja w polskiej literaturze tematycznej	55
3. Teoretyczno-metodologiczne podstawy badań obszarów metropolitalnych	61
3.1. Od miasta do metropolii	61
3.2. Pojęcie metropolii i obszaru metropolitalnego	74
3.2.1. Cechy metropolii	74
3.2.2. Obszar metropolitalny i jego struktura	100
3.2.3. Obszary metropolitalne w statystyce europejskiej	109
3.2.4. Obszary metropolitalne w Polsce	128
3.3. Przekształcenia miast w warunkach globalizacji – koncepcje badawcze	137
3.3.1. Miasto światowe a miasto globalne	139
3.3.2. Globalny region miejski i policentryczny region miejski	145
3.3.3. Teoria sieci w badaniach geografii osadnictwa	151

4. Metropolizacja a systemy osadnicze. Koncepcja regionu metropolitalnego	161
4.1. Funkcjonalny region miejski	166
4.2. Dzienny system miejski – koncepcja funkcjonalnego obszaru miejskiego	172
4.2.1. Rola dojazdów do pracy w kształtowaniu funkcjonalnych obszarów miejskich na świecie	175
4.2.2. Dojazdy do pracy w Polsce	184
4.3. Funkcjonalne obszary miejskie w Europie	198
4.3.1. Funkcjonalne obszary miejskie w Polsce	206
4.4. Funkcje metropolitalne	212
4.4.1. Typy funkcji metropolitalnych	215
4.4.2. Wybrane funkcje metropolitalne	217
5. Metropolizacja w regionie śląskim. Studium przypadku	239
5.1. W drodze do metropolii	239
5.2. Przestrzenny wymiar metropolizacji. Wybrane aspekty	265
5.3. Funkcjonalny wymiar metropolizacji	285
5.3.1. Rola usług w kształtowaniu procesów metropolitalnych	285
5.3.2. Dojazdy do pracy w Obszarze Metropolitalnym Silesia	303
5.3.3. Region Metropolitalny Silesia	315
5.3.4. Funkcje metropolitalne	333
5.4. Sieciowy wymiar metropolizacji	353
5.4.1. Powiązania ekonomiczne i naukowo-badawcze	355
5.4.2. Powiązania transportowe i telekomunikacyjne	361
6. Podsumowanie i wnioski	367
Literatura	377
Źródła internetowe	423
Indeks pojęć	425
Indeks skrótów	431

1. Wprowadzenie

Różnorodne czynniki rozwoju miast, zarówno przyrodnicze, jak i społeczno-ekonomiczne, sprawiały, że na świecie zaczęły powstawać ośrodki o niebywalej osiągnięciach techniki, które poziomem rozwoju, wyglądem i nowatorskimi rozwiązaniami wyróżniały się spośród innych. W przeszłości, niezależnie od okresu rozwoju cywilizacyjnego, zawsze istniały „słynne” miasta. Zwano je metropoliami, co w prosty sposób oddawało ich realną pozycję w świecie gospodarczym, politycznym czy religijnym. Z reguły w różnych dziedzinach życia metropolie miały wysoką pozycję i wywierały znaczący wpływ na otaczające obszary oraz inne miasta, które wzorowały się na ich rozwiązaniach prawnych, organizacyjnych, architektonicznych, gospodarczych, systemach szkolnictwa itp. Z geograficznego punktu widzenia można przyjąć, że metropolie były swoistymi biegunami wzrostu na określonym obszarze i zalążkami rozprzestrzeniania się szeroko pojętej dyfuzji innowacji.

Współcześnie w różnych częściach świata obserwuje się niezwykle szybki wzrost miast. Są one coraz większe, nowocześniejsze i podobnie jak przed wiekami towarzyszą im dynamiczne przemiany społeczne, kulturowe, funkcjonalne i przestrzenne. Ogólnoświatowe powiązania wpływają na dostępność dóbr i usług najwyższego rzędu, co przekłada się na wyższy poziom życia ich mieszkańców. To z kolei czyni je bardzo atrakcyjnymi w zakresie rynku pracy, chęci zamieszkiwania przez przybyszów z innych krajów i korzystania z oferowanych dóbr. Powszechnie znane i dostępne metropolie Nowego Jorku, Londynu, Tokio, Hongkongu czy Paryża są wyznacznikiem nowoczesności i dobrobytu, silnej gospodarki oraz innowacji technologicznych. Są świadectwem doskonałości ludzkiej organizacji, która stworzyła bieguny kumulowania się zdobyczy cywilizacyjnych. Każda metropolia jest inna, w pewnym sensie niepowtarzalna, jednocześnie mają one wspólne cechy i odznaczają się podobieństwem. Zauważa się w nich niezwykle duży potencjał ludnościowy, znaczną skalę migracji wewnętrznych, nowoczesne rozwiązania komunikacyjne, architektoniczne oraz bogactwo i różnorodność

kulturową. Ich mieszkańcy mają podobne cechy mentalne. Charakteryzuje ich pośpiech, nieustanne korzystanie z nowoczesności, w tym z telefonów komórkowych, notebooków, laptopów i tabletów w miejscach publicznych oraz czytanie gazet i książek w metrze. Na ulicach powszechne są koncerty, tłok, gwar, ruch samochodowy, ale także elegancja i „dziwactwa ludzkiej wyobraźni” w postaci ekstrawaganckich ubiorów, fryzur, czy niestandardowych zachowań.

Tym wyjątkowym na świecie jednostkom osadniczym towarzyszą różne procesy społeczno-gospodarcze, jak: urbanizacja, sukcesja funkcji i in., ale najistotniejsze wydają się globalizacja i metropolizacja. Szczególnie ten ostatni proces wywiera duży wpływ nie tylko na zmiany przestrzenne, morfologię i funkcje miast, ale przede wszystkim jest kreatorem nowych węzłów gospodarczych w globalnej sieci miast. Nowoczesne działy gospodarki rozwijają się w największych i najważniejszych metropoliach, które są w stanie sprostać nowym wyzwaniom. Te procesy nie występują na całym świecie, lecz w wybranych miejscach, w których nastąpiła kumulacja sprzyjających czynników rozwoju oraz postępu cywilizacyjnego. Obszary, które są w stanie wytworzyć choćby w części elementy tak wysokiego poziomu rozwoju gospodarczego, jaki istnieje w najważniejszych miastach świata, są i będą najbardziej konkurencyjnymi przestrzeniami w gospodarce globalnej. W metropoliach odbywa się największy wzrost gospodarczy i podejmuje się najważniejsze decyzje dla gospodarki światowej, dlatego dokonujący się na naszych oczach proces metropolizacji jest tak ważny. Jego obecność świadczy o przemianach i dostosowywaniu się gospodarki do nowoczesnych trendów światowych gwarantujących rozwój w przyszłości.

Obszary metropolitalne zajmują coraz większe powierzchnie, wchłaniając przyległe miasta, miasteczka i obszary wiejskie, a tworzące się nowe powiązania hierarchiczne wpływają na powstawanie rozległych regionów funkcjonalnych. Zastępują one tradycyjnie do tej pory dominujące miasta, często o historycznej genezie i poligenetycznym rozwoju. Przestrzeń geograficzna zmienia się na skutek stopniowo rosnących nowych, niezależnych ośrodków policentrycznych i polifunkcyjnych. W krajach o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego te procesy są już dobrze rozwinięte, chociaż mocno zróżnicowane. Niezwykle istotne jest monitorowanie ich przebiegu na obszarach, na których proces ten dopiero nabiera dynamiki. Badanie i kontrola procesów metropolizacji, a więc także rozwoju miast jako biegunów wzrostu, to niezbędne działania z punktu widzenia międzynarodowej konkurencji między dużymi aglomeracjami świata (Krätke, 2007 za Berg i in., 2001), aby nie pozostać na uboczu rozwoju społeczno-gospodarczego oraz konkurencyjności w światowym systemie miast i gospodarki.

Byłe kraje socjalistyczne starają się dołączyć do tego „wyścigu miejskiego” i włączać się w sieć powiązań międzynarodowych metropolii. Jednak okres systemu socjalistycznego spowodował duże opóźnienia rozwojowe, których nie zlikwidowała nawet transformacja społeczno-gospodarcza. Stąd rozwój bazy instytucjonalnej poziomu metropolitalnego ma istotne znaczenie dla planowania strategicznego w aglomeracjach krajów słabiej rozwiniętych. Polska wpisuje się w system powiązań gospodarczych w Europie, w których Warszawa jest sklasyfikowana według Global and World Cities (GaWC 2012) jako metropolia typu Alfa-. Również inne miasta mają aspiracje stać się czymś więcej niż tylko stolicami regionów administracyjnych. Na tym etapie trudno mówić o rozwoju metropolii, chociaż kilka obszarów w Polsce wykazuje pewne cechy metropolizacji. Procesy te nie są tak zaawansowane, jak w najbogatszych państwach świata, ale nawet początkowa ich faza rozwoju będzie sprzyjać wzrostowi gospodarczemu i dalszym powiązaniom z gospodarką światową.

Metropolizacja jest obecnie przedmiotem dyskusji w wielu środowiskach naukowych. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę zwrócenia uwagi na ten proces w regionie śląskim, będącym najbardziej zurbanizowanym obszarem Polski. Autorka poszukuje odpowiedzi na pytanie, czy metropolizacja w ogóle tu zachodzi, a jeśli tak, to na jakim jest etapie rozwoju. Należy dodać, że specyficzna struktura przestrzenna badanego obszaru stwarza wiele problemów utrudniających prawidłowy jego przebieg. Istnieją jednakże pewne przesłanki, które można uznać za zwiastuny procesu tworzenia się metropolii i określić je jako pierwszą fazę metropolizacji. Obszar ma trudności z adaptacją do nowych funkcji opartych na wiedzy z uwagi na przemysłową genezę, rozwój w gospodarce centralnie sterowanej oraz niedokończone procesy restrukturyzacji przemysłu. Te uwarunkowania przeszłości zaburzają prawidłowy rozwój oparty na gospodarce rynkowej i nie sprzyjają innowacyjności z uwagi na „uciążliwy bagaż” problemów społeczno-gospodarczych. D. Batten (1995 za Andersson, 1986) zwraca uwagę, że starsze miasta przemysłowe i portowe mają niewielkie znaczenie w obliczu konkurencji ze strony nowych funkcji miast, opartych w większym stopniu na usługach dla biznesu i wyższych funkcjach edukacyjnych. Wiele firm międzynarodowych wybiera inne, bardziej dostępne i nowoczesne przestrzenie o zwiększonej konkurencyjności.

Rozprawa stanowi głos w dyskusji nad problematyką metropolizacji przez zwrócenie uwagi na procesy towarzyszące dużym miastom: tworzenie się metropolii i funkcji metropolitalnych, funkcjonalnych regionów miejskich i ich powiązań sieciowych. Z uwagi na bardzo szeroki zakres tematyki, w opracowaniu nie sposób przedstawić wszystkich aspektów badawczych. Autorka ma świadomość złożoności tej problematyki, różnorodnych bezpośrednich i pośrednich

powiązań. Z tego powodu celowo pominięto zagadnienia społeczne, które jedynie zasygnalizowano w trzecim rozdziale (por. rozdz. 3.2.1).

1.1. Założenia badawcze – przedmiot i cel pracy

Przedmiotem pracy jest metropolizacja. Można ją rozpatrywać zarówno w ujęciu dynamicznym, jak i statycznym. Pierwsze podejście ukazuje ją jako proces towarzyszący dużym miastom o niebywałej sile oddziaływania w skali świata, kształtujący nowe struktury przestrzenne i funkcjonalne oraz zmiany w systemie osadniczym i hierarchii miejskiej. Drugie ujęcie metropolizacji, według kryterium statycznego, opisuje stan zaawansowania i stopień dominacji metropolii w systemie osadniczym na danym obszarze, np. w kraju, na kontynencie, na świecie. Zarówno ujęcie dynamiczne, jak i statyczne można z kolei ukazać w różnych wymiarach. W opracowaniu metropolizacja jest rozpatrywana w ujęciu przestrzennym, funkcjonalnym i sieciowym.

Przedmiot opracowania wpisuje się w nurt badań geografii społeczno-ekonomicznej i ramy tematyczne osadnictwa miejskiego, a szczególnie w zakres prac o rozległych strukturach miejskich w rozwiniętych gospodarczo miastach świata. Praca odzwierciedla główne problemy badawcze współczesnej geografii miast.

Z przestrzennego punktu widzenia przedmiotem badań jest obszar metropolitalny, jego zasięg i oddziaływanie oraz struktura rozumiana jako rdzeń i zaplecze. Przejawem procesu metropolizacji są: zmiany morfologiczne, tworzenie się nowoczesnych przestrzeni biznesowych, handlowych, biurowych czy mieszkaniowych. Towarzyszy temu rozlewanie się miast (*urban sprawl*) i procesy suburbanizacji.

Z kolei metropolizacja funkcjonalna obejmuje badanie funkcji metropolitalnych, w tym zwłaszcza rozwój nowoczesnych usług opartych na wiedzy. Ten aspekt uwzględnia także powiązania funkcjonalne w obszarach metropolitalnych, które są podstawą wydzielenia różnych struktur funkcjonalno-przestrzennych¹.

Sieciowy wymiar metropolizacji pokazano w ujęciu węzłów w sieci powiązań, sieci metropolii i miasta sieciowego.

W świetle przedstawionego przedmiotu badań postawiono trzy główne cele badawcze.

Pierwszym, podstawowym celem jest próba uporządkowania wiedzy na temat metropolizacji w ujęciu geograficznym i jej usystematyzowanie

¹ Na ich podstawie można wydzielić region metropolitalny (por. rozdz. 4), funkcjonalny region miejski (por. rozdz. 4.1), funkcjonalny obszar miejski (por. rozdz. 4.2).